

«Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення (щодо відповідальності за пропаганду ідей нацизму)» №2024 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=3162. 17. Проект Закону України «Про заборону неонацистської і неофашистської ідеології» №4082 від 04.02.2014 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=49685. 18. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про заборону неонацистської і неофашистської ідеології» №4082 від 04.02.2014 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=49685. 19. Там само.

УДК 322.01

О. В. КУКУРУЗ

ПОЛІТИКА І ПРАВО В СФЕРІ РЕЛІГІЇ: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ В УКРАЇНІ

Наведено основні типи взаємодії держави і релігії: систему державних релігій, систему договорів (конкордатів), систему відокремлення. Розглянуто модель, яка існує в Україні, наведено позиції зацікавлених суб'єктів (церкви, влади, суспільства) щодо її зміни, визначено тенденції, які прослідковуються в Україні у публічній політиці щодо релігії. Приділено увагу толерантності – інтолерантності, як необхідним умовам міжконфесійного діалогу.

Ключові слова: релігія, держава, релігійність суспільства, державна релігія, конкордат, відокремленість релігії від держави, толерантність.

Кукуруз О.В. Политика и право в сфере религии: современные тенденции в Украине

Наведено основні типи взаємодії держави і релігії: систему державних релігій, систему договорів (конкордатів), систему відокремлення. Розглянуто модель, яка існує в Україні, наведено позиції зацікавлених суб'єктів (церкви, влади, суспільства) щодо її зміни, визначено тенденції, які прослідковуються в Україні у публічній політиці щодо релігії. Приділено увагу толерантності – інтолерантності, як необхідним умовам міжконфесійного діалогу.

Ключевые слова: религия, государство, религиозность общества, государственная религия, конкордат, обособленность религии от государства, толерантность.

Kukuruz Oksana. The policy and law in sphere of religion: modern tendencies in Ukraine

There are analyzed main types of interaction state and religion, such as system of states religions, system of agreements and system of separation. Also there are defined model, which exists in Ukraine. The positions of subjects, who interested in changes in this model (church, power, society) are studied. The author analyzes tendencies, which are visible in public policy of Ukraine concerning religion. The tolerance – intolerance are considered like necessary conditions for interfaith dialogue.

Key words: religion, state, religiousness of society, states religion, concordat, separation religion and state, tolerance

© КУКУРУЗ Оксана Володимирівна – кандидат політичних наук, старший науковий співробітник відділу правових проблем політології Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

У більшості держав світу релігія відіграє значну роль у суспільних відносинах. Політика в цій сфері формується під впливом багатьох чинників: історичних традицій, правового статусу релігійних організацій, ідеології політико-управлінської еліти, авторитету представників релігій. В Україні сфера релігії тривалий час перебувала під впливом ідеології комунізму керівників Радянського Союзу, яка характеризувалася насадженням атеїзму, переслідуванням релігійних діячів, контролем за релігійними громадами, яким дозволили певні види релігійної діяльності. Після прийняття Верховною Радою УРСР Декларації про державний суверенітет України був прийнятий Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23.04.1991 р. N 987-XII (1987-12), в якому визнавалось право людини «мати, приймати і змінювати релігію або переконання за своїм вибором і свободу одноособово чи разом з іншими сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, відправляти релігійні культу, відкрито виражати і вільно поширювати свої релігійні або атеїстичні переконання» (ст. 3). У 1996 році Конституцією України закріплено положення про те, що «церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа – від церкви» (ст. 35).

Останніми роками в Україні спостерігається зростання взаємовпливу політики і релігії. Релігійні діячі, науковці, представники влади все частіше обговорюють питання про перегляд обраної моделі взаємовідносин держави і релігії. Кожна з представлених сторін дбає про свої інтереси. Представники певних релігій хочуть отримати особливий статус для своєї церкви, а влада хоче залучати церкву до державних справ, тоді коли їй це вигідно. Метою статті є аналіз політики і права у сфері релігії, визначення сучасних тенденцій в Україні. Для цього важливо з'ясувати поширені моделі взаємодії держави і релігії, проаналізувати модель, яка існує в Україні, з'ясувати позиції зацікавлених суб'єктів (церкви, влади, суспільства) щодо даної моделі, визначити тенденції, які прослідковуються в Україні у публічній політиці щодо релігії.

Питання щодо різноманітних релігійних конфесій, їх становища і діяльності, взаємодії з політичними силами в Україні активно обговорюються в науковій і релігійній літературі. Існують спеціальні інститути, діяльність яких пов'язана з дослідженнями в сфері релігії, це зокрема правозахисна громадська організація – Інститут релігійної свободи (IPC), Релігійно-інформаційна служба – РІСУ (RISU, проєкт Інституту релігії та суспільства Українського католицького університету), науково-просвітницька організація – Інститут прав людини і запобігання екстремізму та ксенофобії (IHRPEX), а також Центр Разумкова, відділ релігієзнавства Інституту філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України тощо. Цими інститутами, центрами, відділами проводиться величезна кількість різноманітних досліджень, конференцій, круглих столів. Однак політика є надзвичайно динамічним регулятором суспільних відносин, тому сьогодні, вважаючи на нові прояви взаємодії політики і релігії, є потреба знову звернутися до цієї теми.

Публічна політика повинна формуватися на основі обраної моделі взаємодії держави і релігії певного суспільства. Існує багато різноманітних типів цієї взаємодії, які виділяються на основі різних критеріїв і підходів. У багатьох з них розглянуті історичні приклади таких взаємовідносин. Дослідження тенденцій взаємозв'язку політики і релігії потребує класифікації, яка є актуальною для сучасних держав. Одна з них визначає 3 типи: систему державних релігій, систему договорів (конкордатів), систему відокремлення¹. Безперечно, ця класифікація, як і будь-яка інша, не охоплює всіх можливих типів взаємовідносин держави і релігії. Кожен з цих типів має безліч різновидів, оскільки ці відносини залежать

від багатьох чинників, наприклад, від конкретних осіб, які володіють владою в державі, від тих, які мають вплив на найбільші релігійні громади в країні, від внутрішньої політичної ситуації в державі, від геополітичних тенденцій.

Державною релігією вважається та релігія, церква якої визнається частиною офіційної організації держави. Така церква фінансується державою, має право здійснювати певні функції держави. В одних країнах, де законодавчо визначено державну релігію, свобода інших релігій не обмежується, в інших – не державні релігії зазнають утисків або взагалі заборонені². У деяких країнах законодавчо не визначено державної релігії, однак нормативно-правова база і фактичний стан справ свідчать, що певна релігія має привілеї. Наприклад, у державах, де більшість осіб сповідують католицизм або він є офіційним віросповіданням, становище костелу може регулюватися конкордатом. Останній є детальним міжнародним договором підписаним між Святим Престолом, що представляє Католицьку Церкву (Ватикан) і певною державою. Він регулює політичні відносини сторін, а також правове становище Костелу у певній державі. Також існують держави, де спеціальні внутрішні договори підписані з православною церквою. Ще в частині країн, релігія відокремлена від держави. Така система взаємодії існує в Україні. Відокремлення релігії від держави зафіксоване в Конституції України і деталізоване в інших нормативно-правових актах, зокрема в Законах України «Про свободу совісті та релігійні організації» № 987-ХІІ від 23.04.1991 р. та «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» № 5207-17 від 06.09.2012 р.

Вибір моделі взаємовідносин між державою і релігією значною мірою ґрунтується на релігійній приналежності осіб, які проживають на території певної країни. У березні 2013 року Центр Разумкова провів моніторинг стану та тенденцій релігійності українського суспільства. Відповідно до нього кількість громадян, які визнали себе віруючими дещо зменшилась, порівняно з 2010 роком: 67% замість 71%; менше стало невіруючих: 6% замість 8%; однак збільшилась кількість тих, які вагаються між віруючими і невіруючими: 15% замість 12%. Серед віруючих 70,6 % опитаних відносять себе до православ'я, 5,7% – до греко-католицизму, 1,3% – до римо-католицизму, 0,8% – до протестанських і євангелічних Церков, 0,7% – іслам, 0,3% – іудаїзм, 0,1% — індуїзм, 0,1 – язичництво, 8,6 % вважають себе «просто християнами», 11,3% – не відносять себе до жодного з релігійних віросповідань. Варто зазначити, що православ'я в Україні представлено декількома церквами. 19,6% опитаних відносять себе до Української православної церкви Московського патріархату, 18,3% – до Української православної церкви Київського патріархату, 0,8% – до Української Автокефальної православної церкви, 0,5% – до Руської православної Церкви, 28,8% – до «просто православних», 2,5% – не знають до якої саме церкви вони належать³.

Отже, віруючі однієї з найбільших церков – Української православної церкви Московського патріархату УПЦ (МП) становлять лише 19,6% опитаних, а представники другої за чисельністю церкви – Української православної церкви Київського патріархату УПЦ КП – 18,3%. Взаємовідносини між ними мають не завжди толерантний характер, оскільки УПЦ КП вважають, що їх послідовників є набагато більше, ніж в УПЦ (МП). Крім того, після отримання незалежності України, церква також мала стати незалежною – вважає голова УПЦ КП – Філарет. В той же час представники УПЦ (МП) вважають, що їх церква повинна мати особливий юридичний статус, зважаючи, зокрема, на її кількісну перевагу, істо-

ричні заслуги і канонічний статус⁴. Протягом всього періоду незалежності нашої держави Українська православна церква Московського патріархату займає активну позицію щодо забезпечення своїх інтересів. Представники церкви постійно підтримують тісні стосунки з представниками органів державної влади всіх рівнів. Вони завжди публічно висловлюють свою позицію щодо нормативно-правових актів, які регулюють відносини держави і церкви, активно пропонують зміни до законодавства у сфері релігії, поширюють інформацію про досвід країн, де для традиційних релігійних організацій закріплені особливі статуси⁵. Зокрема, наводиться приклад взаємодії держави і релігії в Грузії. Справді у статті 9 Конституції Грузії (1995 р.) зазначається, що держава визнає особливу роль грузинської православної церкви в історії Грузії і разом з тим проголошує повну свободу релігійних переконань, незалежність церкви від держави. У 2001 році був прийнятий Закон «Про внесення змін і доповнень в Конституцію Грузії». Відповідно до якого ст. 9 доповнили ще одним пунктом – «взаємовідносини між державою Грузія і Апостольською Автокефальною Православною Церквою Грузії визначаються Конституційним Договором. Конституційний договір повинен повністю відповідати загально визнаним принципам і нормам міжнародного права, зокрема у сфері прав і свобод людини». У 2002 році був підписаний такий договір, згідно якого православна церква, яка становить значну більшість віруючих Грузії, фінансується з державного бюджету. Однак варто також відзначити, що на початку 2014 року було прийнято Постанову уряду Грузії «Про затвердження порядку деяких заходів, пов'язаних з частковим відшкодуванням шкоди, нанесеної існуючим в Грузії релігійним об'єднанням під час тоталітарного радянського режиму». Прем'єр-міністр Грузії – Іраклій Гарібашвілі заявив, що крім Грузинської православної церкви, гроші з бюджету як компенсацію за переслідування в радянський період отримають Грузинська єпархія вірменської апостольської православної святої церкви, Релігійне об'єднання мусульман Грузії, Католицька церква і Об'єднання іудеїв⁶. Така політика держави свідчить про намагання влади забезпечити справедливе ставлення до різних конфесій, незважаючи на особливий статус однієї з церкв.

Зважаючи на статистику щодо релігійності громадян України, логічним є забезпечення владою однакового ставлення до різних конфесій. Визнання особливого статусу певної церкви поки що не є логічним, оскільки православ'я, до якого себе відносять 70,6% опитаних громадян представлено декількома церквами. Система договорів, поширена в державах, у яких переважна більшість віруючих сповідують католицизм, також є не логічною, оскільки римо-католиками в Україні себе вважають лише 1,3% опитаних. Хоча питання про укладення Конкордату між Святим Престолом і Україною обговорюється протягом тривалого часу. Українське керівництво відмовляє Святому Престолу зазначаючи, що відсутність такої угоди не перешкоджає діяльності Католицької Церкви в Україні, тому що схожих документів не укладено з іншими конфесіями, а також тому, що в умовах кризи у православ'ї підписання конкордату передчасне⁷. Крім укладання двосторонньої угоди – конкордату – про статус та умови діяльності Католицької Церкви в Україні, Святий Престол постійно порушує питання про повернення культових споруд та інших церковних приміщень, які належали раніше Католицькій Церкві, про інкорпорацію спеціальності теологія у державну систему освіти, про можливість існування середніх загальноосвітніх католицьких шкіл та вищих богословських навчальних закладів, які б визнавалися державою⁸.

Регулювання відносин між державою і релігією на основі Конкордату здійснюється, наприклад, у Республіці Польща. Згідно нього Костел може здійснювати служіння у в'язницях і лікарнях; у школах і дитячих садках проводяться уроки релігії; фінансові питання між державою і Костелом регулюються спеціальним комітетом Костелу і уряду. Варто зазначити, що п.1 ст. 25 Конституції Республіки Польща декларує рівноправність костелів і віросповідань. Однак далі виокремлюється Католицький Костел, зокрема, зазначається, що відносини між державою і цим костелом визначається спеціальним договором. Деякі науковці вважають, що окрема форма регуляції відносин між державою і Католицьким Костелом порушує норму про рівноправність костелів. Крім того, Конкордат є міжнародним договором і в цьому вбачається певна дискримінація щодо інших релігій. Однак інші науковці зауважують, що інші костели не мають статусу суб'єкта міжнародного права, так як Святий Престол, який представляє Католицький Костел. Тому інші костели не можуть претендувати на такі договори⁹.

Норми Конституції Республіки Польща свідчить про консенсуальне регулювання відносин між державою і окремими віросповіданнями (п. 4 і 5 ст. 25). Держава визнає автономію і незалежність релігійних спільнот. У науковій літературі підкреслюється, що принцип незалежності й автономії релігійних спільнот означає визнання відокремленості сфери діяльності держави і релігійних спільнот й виключення взаємного втручання¹⁰. Для Костелу і релігійних організацій ця норма надає самостійність від державної влади у справах, що належать до сфери їх діяльності. Звичайно, фахівці наголошують, що необхідно відрізнити ситуації, коли регулюються загальні питання релігійної спільноти (наприклад, щодо будівництва, пожежної безпеки, податків тощо) і ситуації, коли питання стосується реалізації членами певної релігійної спільноти свободи віросповідання¹¹. Хоча на практиці часто важко розрізнити такі ситуації. Особливо, це стосується випадків, коли певним релігійним спільнотам забороняється будівництво необхідних для них споруд. Місцева влада може це аргументувати нормами чинного законодавства щодо вимог до будівництва, і встановити факт дискримінації за релігійною ознакою буде дуже важко.

Зважаючи на те, що в Україні найбільшу кількість віруючих становлять прихильники православ'я, які не представлені єдиною церквою, так як наприклад, католицизм в Польщі (більше 90% віруючих), говорити про законодавчі привілеї для якоїсь однієї церкви і про узаконення релігійних меншин не варто. Єдиною правильною політикою є виконання чинного законодавства щодо забезпечення рівних прав і можливостей для всіх релігійних громад, які здійснюють свою діяльність в межах українського законодавства. Це є можливим завдяки поширенню в суспільстві ідей толерантності. У сучасному глобалізованому світі толерантність сприймається як засіб запобігання ксенофобії, дискримінації, екстремізму. 16 листопада 1995 року Генеральною конференцією ЮНЕСКО була ухвалена Декларація принципів толерантності, де зазначається, що толерантність — це повага, сприйняття та розуміння такого широкого розмаїття культур нашого світу, форм самовиявлення та самовиявлення людської особистості. Велика кількість теоретичних досліджень поняття «толерантність», закріплення у законодавстві норм, які передбачають відповідальність за прояви ксенофобії, дискримінацію, однак не означає, що влада і громадяни одразу ж починають вести себе толерантно. Для цього необхідно запроваджувати певні програми виховання толерантності. Представники влади повинні показувати приклади толерантності

у діалогах, переговорах, консультаціях щодо важливих суспільних питань. На думку В. О. Ханстантинова, ефективний розвиток нашої держави неможливий без політичної толерантності, яка тісно пов'язана з демократією, повагою до інакшості «іншого», спрямування на свідомий пошук компромісів¹².

Водночас не можна ідеалізувати «толерантність», оскільки, як зазначає В. Логвинчук, «у одних і тих же соціальних верствах можуть бути поширені кілька моделей необхідної або бажаної толерантності, що матиме різні наслідки для різних політичних систем»¹³. Також у такій багатонаціональній, поліконфесійній державі як Україна важливо знайти баланс толерантності – інтолерантності. Науковці застерігають, що необмежена терпимість не повинна призводити до нетерпимості. «Якщо поширеним явищем буде толерантність до нетолерантності, нетолерантність завжди перемаже. Будучи надміру толерантними, ми опосередковано сприяємо поширенню інтолерантності»¹⁴.

Проаналізувавши науково-релігійну літературу та практичну взаємодію держави і релігії в Україні, варто відзначити що фраза «відокремлення держави і релігії» є не зовсім правильною, оскільки держава, в будь-якому випадку впливає на сферу релігії за допомогою відповідних нормативно-правових актів, системи органів, які регулюють діяльність релігійних організацій, і осіб, які представляють державну владу. Відносини в суспільстві не можуть існувати поза межами держави. Тим більше в сфері релігії, яка має вплив на значну частину суспільства, що завжди використовувалося політиками для отримання і утримання влади. Варто в Конституції України записати так, як, наприклад, у Конституції Республіки Польща – «відносини між державою і церквами, іншими релігійними союзами формуються на принципах поваги їх автономії, взаємної незалежності кожного у своїй сфері, а також взаємодії для блага людини і для загального блага».

Так звана «відокремленість церкви від держави і школи від церкви» призвели до того, що в країні не має якісних взаємовпливів релігії та політики. Представники органів державної влади часто публічно демонструють належність до певного віросповідання, однак в їх висловлюваннях і діях не спостерігається загальнолюдських цінностей. Політикам не вистачає моральності, справедливості, толерантності. Духовні настанови представників релігій могли би допомогти встановити у суспільстві правопорядок.

На сьогоднішній день статистика щодо релігійної належності громадян України доводить, що політика однакового ставлення до всіх релігій є найбільш правильною. Цьому може сприяти поширення ідей толерантності, наприклад, за допомогою заходів, на яких збираються політики, громадські діячі, представники різних релігій для обговорення цінностей, що об'єднують різні віросповідання. Держава повинна посприяти організації уроків, занять де б учнів, студентів виховували і навчали поважати інших, поступати справедливо, бути законопослушними громадянами.

1. *Штокало М.* Державно-церковні відносини в сучасній Україні / Штокало М. – К. : Самиздат, 2009. – С. 442. 2. *Єленський В.* Релігія після комунізму – напрямки змін [Електронний ресурс] / В. Єленський // Дзеркало тижня. – 2000. – 18 серпня. – Режим доступу : http://gazeta.dt.ua/SOCIETY/religiya_pislya_komunizmu_napryamki_zmin.html. 3. *Релігія і влада в Україні: проблеми взаємовідносин* : інформаційні матеріали до круглого столу на тему: «Державно-конфесійні відносини в Україні станом на 2013 рік: рух до партнерства держави і Церкви чи до кризи взаємин?» 22 квітня 2013 р. [Електронний ресурс] / Проект здійснюється Центром Разумкова за підтримки представництва Фонду

Конрада Аденауера в Україні. – 2013. – Режим доступу : http://www.irf.in.ua/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=38&Itemid=65&lang=uk. 4. *Перевізій В.* Відносини держави і церкви в контексті побудови громадянського суспільства / В. Перевізій // Політичний менеджмент. – 2003. – № 1. – С. 89. 5. *Августин*, архієпископ Львівський і Галицький УПЦ. Церква і держава на шляху до рівноправних взаємин / Августин // Вісник прес-служби УПЦ. – 2002. – № 15. 6. *В Грузії* государство профінансує еще четыре религиозные конфессии [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://newsgeorgia.ru/society/20140127/216317342.html> 7. *Козлов В. А.* Дипломатія Святого Престолу в пост біполярній системі міжнародних відносин за часів Понтифікату Іоанна Павла II : [монографія] / Козлов В. А. – Вінниця: Книга-Вега, 2008. – С. 124. 8. *Отрош М. І.* Статус Святого Престолу у міжнародному праві: дис. ... канд. юрид. наук / Отрош М. І. – К., 2010. – С. 183. 9. *Sobczak W.* Wolność myśli, sumienia i religii. Poszukiwanie standardu europejskiego / W. Sobczak. – Toruń : Dom Wydawniczy DUET, 2013. – С. 95. 10. *Krukowski J.* Konstytucyjny system relacji między państwem a Kościołem katolickim oraz innymi kościołami i związkami wyznaniowymi / J. Krukowski // Ustrój konstytucyjny Rzeczypospolitej Polskiej / [red. R. Mojak]. – Lublin, 2000. – Т. X. – С. 95–119; *Szymanek J.* Stosunki wyznaniowe we współczesnej Polsce (elementy prawa i praktyki) / J. Szymanek // Polska w Unii Europejskiej a stosunki wyznaniowe / [red. Cz. Janik]. – Toruń, 2005. – С. 73. 11. *Garlicki L.* Komentarz do art. 25 Konstytucji / L. Garlicki // Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej: Komentarz / [red. L. Garlicki]. – Warszawa, 2007. – Т. V.L. – С. 17. 12. *Ханстантинов В. О.* Політичний вимір толерантності: ідеї та проблеми : [монографія] / Ханстантинов В. О. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ імені Петра Могили, 2011. – С. 328. 13. *Логвинчук В. В.* Толерантність як ціннісна детермінанта політичної культури: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук / В. В. Логвинчук. – К., 2007. – С. 13. 14. *Кресіна І. О.* Проблеми утвердження толерантності в українському суспільстві / І. О. Кресіна // Толерантність та шляхи реалізації її принципів в українському суспільстві : тези учасників Круглого столу з питань толерантності з нагоди Міжнародного Дня толерантності (м. Київ, 16 листопада, 2010 р.). – К.: Логос, 2011. – С. 13.

УДК 37.01; 323.2

С. Д. МІСЕРЖИ

ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ ПОЛІТОЛОГІЇ У ВИЩИХ МЕДИЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ

Розглядаються вузлові проблеми політичної науки, що потребують акцентування під час викладання політології в вищих медичних навчальних закладах. Сфера охорони здоров'я аналізується як політична проблема. Увага приділена теоріям етатизму, егалітаризму та теорії груп як інструментам аналізу політики в сфері охорони здоров'я.

Ключові слова: охорона здоров'я, групи інтересу, групи тиску, громадянське суспільство, держава, політичні цінності, солідарність, страхова медицина.

Мисерджи С.Д. Особенности преподавания политологии у высших медицинских учебных заведениях Украины

Рассматриваются узловые проблемы политической науки, требующие акцентирования во время преподавания политологии в высших медицинских учебных заведениях. Сфера здравоохранения анализируется как политическая проблема. Внимание уделяет-

© МІСЕРЖИ Світлана Дмитрівна – кандидат політичних наук, старший викладач Національного медичного університету ім. О.О. Богомольця